

PREGLEDI – POGLEDI

KATJA ZAKRAJŠEK

Mali zasilni priročnik za antirasistično branje

Draga knjižničarka¹, mentorica, učiteljica, zaveznica odpiranju knjižnih platnic mladim bralkam, dobrodošli na terenu, ki vam verjetno ni zelo domač. (Če vam je, še toliko bolj dobrodošli in upam, da boste tu vseeno našli kaj koristnega.) Ob pisanju spremne besede za mladinski roman *Vse se vrača* Angie Thomas² sem se zavedela, da imate v slovenščini na voljo zelo malo orodij, na katera bi se lahko oprli, ko se z mladimi bralkami pogovarjate o vprašanjih, povezanih z rasizmom, in knjigah, ki se ukvarjajo z njimi. Obenem so take knjige in taki pogovori nujni. Za ene zato, da si ustvarijo širšo sliko sveta, v katerem živijo; za druge zato, da lahko v njih odzrcalijo lastno izkušnjo. Mlad znanec je, ko so z družino skupaj prebrali *Vse se vrača*, zastavil ključno vprašanje: »Kaj pa *bomo* brali zdaj?« Čes: je še kakšna knjiga, ki bi tako govorila tudi o meni? Njemu posvečam ta članek. V slovenščini je dostopnih malo knjig z glavnimi liki, v katerih bi se mlade bralke lahko videle kot nebele Evropejke. Po eni strani zato, ker je slovenska družba v primerjavi z nekaterimi drugimi zahodnimi družbami še vedno razmeroma homogena; po drugi pa zato, ker na svoje soprebivalke, ki se ne skladajo z ustaljeno podobo o nas samih, sploh nismo vajeni gledati kot na sestavni del te družbe, ampak kot na tujke. Pa čeprav so tu rojene. (»Ampak od kod si *zares*?« se kot refren ponavlja vprašanje v pionirski predstavi *Črna koža, bele maske* Maše Kagao Knez iz leta 2021. Naslov je prevzet po knjigi protikolonialnega misleca Franza Fanona, ki je izšla skoraj sedemdeset let prej, a so se ustvarjalke in ustvarjalci predstave marsikje našli v njegovih besedah. Tako trdovratni so lahko stereotipi o drugih.) Pravzaprav imamo med »odraslo« literaturo občutno več prevodov knjig nebelih evropskih in ameriških avtoric z nebelimi liki, ki so del naših zahodnih družb, kot med otroško in mladinsko bero. Upajmo, da se to kmalu spremeni.

Tisti, ki se vedno zlahka poistovetijo z literarnimi ali filmskimi junaki (in še vedno so to predvsem junaki, kajne), takšne pomanjkljive zastopanosti manjšin v umetnosti dostikrat ne vidijo kot problem – ker ni njihov problem. A ljudje smo bitja, ki sebe in svet okrog sebe razumemo in razlagamo ter celo preoblikujemo skozi zgodbe, ki si jih pripovedujemo. Biti vidna v teh zgodbah je biti vidna zase in za druge. Če si vidna samo kot (v najboljšem primeru) vedno znova stereotipiziran stranski lik, nikoli kot glavna junakinja, kompleksna, vredna vse pozornosti in, no – junakinja, to ni ravno koristno za tvojo samopodobo in samozavest. Ne za to, kako te vidijo vrstnice.

1 Ženska oblika v tem članku smiselno velja za vse spole.

2 V letu 2021 je pri založbi Mladinska knjiga izšel roman Angie Thomas: *Vse se vrača* v prevodu Irene Duša Draž, s spremnim besedilom in nadaljnjimi predlogi za branje Katje Zakrajšek.

Za tiste bralke, ki so jim izkušnje rasno označene mladostnice v rasistični družbi tema, ki jo spoznavajo iz druge roke, je *Vse se vrača* tudi čudovita vaja v življenju. Roman je umetniški laboratorij, ki nas spodbuja k temu, naj vklopimo domišljijo in zgodbe protagonistke Starr in drugih likov podoživimo tako rekoč od znotraj. S tem pa postane tudi fitness za trening empatije in širjenje razumevanja različnih človeških izkušenj onkraj naše lastne – nujno omejene – osebne perspektive. V najboljšem primeru – a to je povsem odgovornost nas kot bralk – lahko takšno boljše razumevanje prevedemo tudi v bolj ozaveščeno ravnanje v zunajliterarnem svetu. To je še posebej pomembno za vse, ki delajo z mladimi, ki so tako ali drugače družbeno označeni kot »drugi«. *Vse se vrača* ponuja sijajna izhodišča za to, saj se, ko se Starr in liki okrog nje sami učijo orientirati po zapleteni realnosti sodobnega rasizma in protirasističnega boja, z njimi mimogrede uči tudi bralka. Pri tem pomaga tudi gosta mreža kontekstualnih informacij, ki jo nosi s sabo takšen družbeni roman. Marsikatero od teh konkretnih spoznanj pa lahko, kot bomo videli, uporabimo tudi v našem slovenskem kontekstu, kjer še pogostejše od mladih (delno) afriškega porekla v šolah sedijo otroci iz drugih delov bivše skupne domovine, iz Albanije, otroci z Bližnjega Vzhoda, romski otroci – vsi zaznamovani že po zunanosti in/ali imenu, ki jih zaznamujeta z določenimi negativnimi predpostavkami, še preden sploh odprejo usta.

A o tem pozneje; za zdaj se vrnimo k Angie Thomas in si oglejmo sodobni ameriški in evropski rasizem, uperjen v osebe (delno) afriškega porekla.

Leta 1993 je bil devetnajstletni Londončan Stephen Lawrence ubit v rasno motiviranem napadu. Umor je kljub pričam in dokazom zaradi brezbriznosti policije ostal nerazrešen, zato je njegova mati Doreen Lawrence leta 1998 sprožila javno kampanjo za preiskavo same preiskave. Uradno poročilo, objavljeno naslednje leto, je ugotovilo, da je bil za spodletelo preiskavo kriv »institucionalni rasizem« policije, ki tega uboja zato enostavno ni obravnavala kot dovolj pomembnega. Leta 1998 je britanski slikar Chris Ofili Doreen Lawrence posvetil sliko z naslovom »*No Woman No Cry*«³: portret ženske, ki joče, v vsaki njeni solzi pa se ponovi portret njenega sina. Na prvi dan leta 2009 je policist v ZDA ustrelil dvaindvajsetletnega Oscarja Granta, ko je že aretiran ležal na tleh. Razsodba, s katero je bil spoznan zgolj nenaklepnega uboja, ne pa umora, je sprožila številne proteste, ki so tedaj še mladi ameriški pisateljici Angie Thomas navdihnili kratko zgodbo. V demonstracijah po Grantovi smrti lahko vidimo predhodnico sodobnega antirasističnega gibanja Black Lives Matter, Življenja temnopoltih štejejo, ki se je začelo leta 2013 po še enem policijskem uboju; pisateljici pa je prvotna zgodba do leta 2017 prerasla v roman *Vse se vrača*.

To sta le primera umetnika in umetnice obakraj Atlantika, ki jima je uspel preboj, da sta nagovorila širšo javnost onkraj specializirane niše, v kateri vse prevečkrat obtiči literarno, umetniško, pa tudi vsako drugo izrekanje o rasnih manjšinah in rasizmu. Kakor da je večstoletni boj za golo priznanje enakovredne človeš-

3 »Ženska, ne joči«, po naslovu pesmi Boba Marleya; starši Stephena Lawrencea so bili z Jamajke. Tako Ofili je tudi Thomas svoje delo pretkala z referencami na glasbo: v izvirniku ima roman naslov po verzju raperja Tupaca Shakurja.

kosti vseh človeških bitij specializirano zanimanje in ne nekaj, kar zadeva celotno družbo in vsakogar v njej. V obeh primerih se umetniško delo izreka ne le o dejavnem nasilju (uboju, umoru), temveč tudi o drugi obliki nasilja – brezbriznosti večinske družbe do življenj rasno zaznamovanih oseb, ki jih obravnava kot zlahka pogrešljiva.

Rasizem je otrok Atlantika, t.i. »trikotne trgovine«, ki je v zgodnji moderni dobi povezala Evropo, Afriko in Ameriko: tekstilije in drugi industrijski izdelki iz Evrope v Afriko; sužnji iz Afrike na plantaže v Amerikah; proizvodi plantažnega gospodarstva iz Amerike v Evropo, kjer so te surovine poganjale industrializacijo. Ne suženjstvo ne imperializem v zgodovini nista bila nekaj novega. Nov pa je bil rasizem kot ideologija, ki se je izoblikovala vzporedno z moderno evropsko obliko suženjstva in imperializma ter upravičila sistematično degradacijo prebivalcev podсахarske Afrike (in njihovega potomstva) v brezpravno proizvodno sredstvo plantažnega gospodarstva v »novem svetu«, na katerem je temeljil industrijski razcvet Evrope. Ta ideologija je niže na vrednostno lestvico postavila tudi druge neevropske populacije, ki so bile ob kolonialni nadvladi in izkoriščanju deležne različnih oblik stereotipiziranja; njena najtrša oblika pa je bila prihranjena prav za kategorijo »črnca«, ki je Evropi začel pomeniti »prototip predčloveške figure«, kot pravi kamerunski filozof Achille Mbembe⁴. To nikakor ni bil obstranski pojav – nasprotno, znašel se je prav v središču tedanje evropske misli in samorazumevanja Evrope. Eden ključnih filozofov te dobe G. W. F. Hegel je v svojem monumentalnem delu *Um v zgodovini* Afriko in Afričane postavil kratko malo zunaj človeške zgodovine.

Tako je sam pojem človeških ras kot bioloških različkov človeške vrste tendenčen izum 19. stoletja. Rasne klasifikacije zunajevropskih populacij so se vseeno množile skozi 19. in še globoko v 20. stoletje in tem populacijam poleg fizioloških lastnosti največkrat pripisovale najrazličnejše kombinacije psiholoških, moralnih, družbenih, kulturnih lastnosti in sposobnosti – kakor da je vse to stvar njihove drugačne biologije. Drugim populacijam so npr. pripisovali otročjost ali hiperseksualnost (včasih kar oboje hkrati), primitivnost jezika (praviloma brez poglobljenega znanja njihovih jezikov), otopelost ali pretirano senzualnost, v vsakem primeru pa manj razumnosti od Evropejcev, nižjo inteligenco od Evropejcev – ki so bili v vsem merilo. Te upodobitve drugih so torej sistematično izhajale iz predpostavke njihove temeljne drugačnosti od evropskega človeka – danes bi temu rekli proces drugačenja. V opise, ki so se hoteli sklicevati na znanstvenost, so se pogosto povsem neprikrito vpletale vrednostne sodbe, in čeprav se je hierarhija lahko delno spreminjala, je eno ostajalo enako: na vrhu je bil Evropejec. Pri tem pa se je spreminjala tudi zaznava, kdo sploh sodi v evropski belski klub (Slovani denimo nismo od nekdaj njegovi nedvoumni člani). Sodobne biološke vede so ovrgle relevantnost rasnih klasifikacij, ki se ne pokrivajo z genetsko raznolikostjo znotraj človeške vrste – ta je dosti bolj zanimiva in komplicirana, kot bi lahko

4 Achille Mbembe, *Kritika črnkega uma*, prev. Suzana Koncut, Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 36. – Achille Mbembe, kamerunski filozof, ki je deloval v Franciji, ZDA in v zadnjih letih v JAR, je (med drugim) pomemben mislec rasizma kot politične ekonomije živga.

zaobjelo nekaj takšnih navznoter zaokroženih kategorij, kakršne poznamo tudi še v slovenskih učbenikih. Vseeno pa rasa zaradi tega, kako zelo strukturira družbene odnose, ostaja pomembna kategorija za družboslovje. K temu se bomo še vrnili.

To zgodovinsko drugačenje in razčlovečenje neevropskih Drugih je na različne načine zaznamovalo vse družbe, vpletene v procese evropskega imperializma. Lahko bi mislili, da je slovenska družba – glede na to, da nismo imeli lastnih kolonij, ampak je bilo današnje slovensko ozemlje del polkolonialnega obrobja avstrijskega imperija – iz tega izvzeta. A kot del Evrope se je ravno tako vključevala v globalne izmenjave; sem so prihajale kolonialne dobrine – sladkor, tobak, bombaž ... – pa tudi z njimi povezane ideje. In kot del Evrope je slovenska družba še vedno vpeta v globalne neenakosti, ki izhajajo iz kolonialnega obdobja. Ko so protestnice in protestniki v ZDA leta 2020 klicali ime Georgea Floyda, so njihovi podporniki in podpornice v Evropi ponekod obenem izgovarjali tudi imena ubitih tostran Atlantika; v Franciji na primer ime Adame Traoréja. Le malo prej, približno v času, ko je Donald Trump v ZDA sanjal o svojem zloglasnem zidu na meji z Mehiko, smo tudi v Sloveniji v okviru »trdnjave Evrope« na meji postavljali bodečo žico in na Twitterju brali fantaziranja o streljanju migrantov (2015).

Drži, da je skrajno policijsko nasilje, ki je katalizator dogajanja v romanu *Vse se vrača*, bolj kot za evropske države značilno za ZDA. Na stari celini danes prevladujejo oblike rasizma, ki so videti manj surove – kar pa ne pomeni, da nimajo daljnosežnih učinkov na svoje tarče. Rasizem se tu izraža kot različne oblike diskriminacije in izključevanja (od drugačnega usmerjanja v šoli do drugačnega obravnavanja v zdravstvenem sistemu in slabšega odnosa policije), kot potiskanje v nevidnost ali stereotipizirano predstavljanje, pa tudi kot t. i. mikroagresije. To so majhni, vsakodnevni pripetljaji (reakcije, opazke, vprašanja ...), ki ponižujejo, ranijo, izražajo stereotipne predpostavke o osebi in ji s tem odrekajo individualnost. Vsak tak posamičen pripetljaj je lahko zelo banalen, v seštevku pa, kot pravi ameriška novinarka in publicistka Ijeoma Oluo, »ti nenehni opomini, da si 'nekaj manj', povzročijo resnično psihološko škodo«.⁵

Predvsem je važno razumeti naslednje: pri rasizmu ne gre preprosto za predsodke, ampak za sistemske, institucionalizirane neenakosti v obravnavi različnih (s temi predsodki opredeljenih) kategorij ljudi. Ali še krajše: gre za vprašanje sistemskih družbenih razmerij moči. To je tisto, v čemer se rasizem razlikuje od navadnega predsodka, zato tudi ni smiselno govoriti o »obratnem rasizmu«. Predsodki so lahko povsem demokratični in simetrični (ti jih imaš o meni, jaz o tebi); pri rasizmu pa simetrije ni. Prav zato, ker gre za sistemsko vprašanje, je rasizem trdoživ tudi v času. Leta 1952 je mislec in psihiater Frantz Fanon v knjigi *Črna koža, bele maske* opisoval, kako ga kot temnopoltega francoskega državljana (prihajal je iz tedanje francoske kolonije Martinique v Karibih) kljub teoretični enakosti pred zakonom vidi francoska družba. Leta 2021 je skupina slovenskih umetnic in umetnikov ustvarila predstavo z enakim naslovom, saj so ugotovili, da je njihove izkušnje temnopolatih Slovencev in Slovenk že sedemdeset let prej in v drugem delu Evrope učinkovito opisal Fanon. Na koncu predstave eden od igralcev izgovarja Fanonove besede, ki bi lahko bile tudi njegove: »... hotel sem biti samo človek med ljudmi.«

5 Ijeoma Oluo, *So You Want To Talk About Race*, New York: Seal Press, 2019, str. 169.

Ker je sistemski pojav, razizem niti ni nujno odvisen od slabih namer posameznice. To je ključno razumeti: raziskave iz socialne psihologije kažejo, da je posameznica lahko povsem dobromisleča, se ima za nerasistično, a če ni razmislila o lastnem »družbenem programiranju« in nanj ni pozorna, lahko v praksi vseeno deluje rasistično. Tako lahko recimo v šoli učiteljica rasiziranim učenkam nehote pripisuje manjše učne zmožnosti in/ali predpostavlja, da bodo vedenjsko težavnejše ter zato njihovo vedenje »bere« skozi to prizmo. (Podobno deluje tudi ponotranjeni družbeni seksizem, kar prav tako kažejo raziskave – pri deklicah se npr. še vedno prepogosto predpostavlja, da »niso za« matematiko in naravoslovne predmete; drugače se obravnava njihovo vedenje; če merjeno po uri v razredu govorijo enako veliko kot dečki, pedagoginje ocenjujejo, da govorijo veliko več – in vse to je lahko povsem nezavedno). Na področju zaposlovanja raziskave kažejo, da samo zamenjava slike ali priimka pri istem življenjepisu potegne za sabo drugačno oceno sposobnosti kandidatke glede na to, kako ocenjevalke dojemajo njeno raso – spet, povsem nezavedno.

Ker je razizem sistemski pojav, ima tudi svojo časovno dinamiko, ki jo je lahko zelo težko prekiniti. Zgodovina tako ni le stvar preteklosti. V ZDA, kjer se odvija dogajanje *Vse se vrača*, temnopolte družine v povprečju razpolagajo z veliko manjšim premoženjem od belih (spet v povprečju). Razlogi segajo generacije nazaj. Poleg diskriminacije pri dostopu do izobraževanja in dela so tu še od daleč manj vidni, a globoki problemi: stanovanjska diskriminacija, težja dosegljivost stanovanjskih posojil, urbanistične prakse segregacije ... Z vsem tem pa je močno povezana tudi odrinjenost od političnega odločanja (začenši z omejevanjem volilne pravice), zaradi katere taka vprašanja ne postanejo dovolj politično »zanimiva« – dovolj v interesu odločevalcev, da bi se temeljito lotili njihovega reševanja. V romanu lahko spremljamo, kako ta začaran krog poskuša reševati Starrina družina na povsem osebni ravni – Starr ima možnost šolanja v drugem mestnem predelu, na koncu se družina seli iz domače soseske; vidimo tudi, da to ne prinaša dejanske spremembe za večino njenih prebivalcev, idealne pa niso niti za Starr, ki se v svojem šolskem okolju ves čas počuti kot Druga in se mora zato »maskirati«, spreminjati svoj jezik (v sociolingvistiki se temu reče preklapljanje med kodi), skratka: ves čas strateško paziti, da ni moteča, s čimer se njenim belim sošolkam ni treba obremenjevati.

S tem se vračamo k vsakdanjim učinkom rasizma. Ti se lahko zalezejo v navidezno popolnoma banalne vsakdanje samoumevnosti: kaj je kožna barva? Pa tu ne gre le za kozmetiko (ali za baletne copatke – kar je bil dolgo resen problem za nebele balerine). Na dosti usodnejši ravni jemanje bele kože kot standarda pomeni, da medicinski viri pri opisu simptomov še vedno spregledujejo, kako te simptome prepoznati na bolj pigmentirani koži od evropske (primer: pomodrelost ustnic). Ljudje zaradi tega ostanejo brez diagnoze in zdravljenja tudi tako resnih bolezni, kot je kožni rak. Tega problema se je šele leta 2020 (!) sistematično lotil britanski študent (!) medicine Malone Mukwende in sestavil priročnik kliničnih znakov *Mind the Gap*, ki zapolnjuje to vrzel. Na tej sistematični pristranosti medicinskih učbenikov ni prav nič abstraktnega ali akademskega – gre za življenje in smrt.

Morda se vseeno sprašujete: kako sploh gre skupaj to, da antirasistični pisci, kot je zgoraj omenjeni Fanon, ali aktivistke, ki poganjajo gibanje Black Lives Matter, uporabljajo rasne kategorije, kot je *črn*? Kaj nismo rekli, da koncept rase biološko nima nikakršnega smisla, da je – za ene prikladen, za druge skrajno škodljiv – ideološki izmislek? Ali ne bi bilo bolje, da bi o pojmu rase nehali toliko govoriti in pustili, da izzveni, zatone v nerelevantnost? Saj si vsi dobromisleči ljudje želimo, da bi rasa postala nekaj družbeno povsem nerelevantnega. Žal se je izkazalo, da vnaprejšnja odločitev za to ne deluje – točno zato, ker ne razgradi sistemskih pristranosti, slepih peg in samoumevnosti, ki smo si jih v nekaj primerih ogledali zgoraj. V praksi si lahko ogledamo primer Francije, kjer sodobne aktivistke vse glasneje opozarjajo, da je odločitev večinske družbe, da je to vprašanje razrešeno in o njem ne bo več govorila (ter odločitev države, da v tem duhu tudi ne bo zbiralala statistik po rasnih kategorijah prebivalstva), dosegla samo to, da je družbene neenakosti, povezane z rasnim označevanjem oseb, postalo težje poimenovati in analizirati, do te mere, da raziskovalke in aktivistke na tem področju liberalno, tudi akademsko javno mnenje brž označi za »rasistične«; brez poimenovanja in analize pa je probleme težko reševati.

Pri tem je važno, da res jasno ločimo med raso kot domnevno biološkim dejstvom – za kar ni nikakršne podlage v realnosti – in rasno kategorizacijo ljudi kot družbenim dejstvom, ki strukturira družbene neenakosti, ki konkretno vplivajo na življenja konkretnih ljudi. Ne smemo se torej dati zmesi (zelo šepavim) argumentom, češ da je govoriti o rasi kot družbenem dejavniku samo po sebi nekako rasistično oziroma da rasizem ne more obstajati, če ne obstaja (biološka) rasa. Rasizem obstaja, ker obstaja družbena percepcija rasne drugačnosti.

Naše bivanje in odnose v družbi kroji ogromno dejavnikov, ki ne temeljijo na zunajdružbeni, npr. biološki realnosti, pa imajo vseeno še kako realne učinke. Med temi dejavniki so percepcije oz. zaznave (npr.: »ta oseba je te in te rase«), ideje (npr.: »rasna kategorizacija opisuje pomembne razlike med človeškimi populacijami«), vrednostne sodbe (npr.: »belci so boljši/pomembnejši/vredni več«), dogovori (npr.: različen pravni status oseb glede na njihovo domnevno raso v preteklosti – pravo je namreč sistem dogovorov!), splošno družbene in institucionalne prakse (npr.: različna policijska obravnava na podlagi rasne percepcije; različno disciplinsko obravnavanje in poklicno usmerjanje v šolskem sistemu ...). Ti različni dejavniki delujejo skupaj, se med seboj prepletajo in podpirajo. Kot pravi Achille Mbembe: »Rasizem ni naključje, ampak ekosistem«.

Prav zato, ker rasizem obstaja kot skozinskoz *družbena* stvarnost, se v zadnjem času v teoriji in aktivizmu večkrat pojavlja izraz »rasizirane osebe«. Govori o tem, da je rasa nekaj, kar obstaja v pogledu opazovalke in vodi njeno odzivanje in vedenje. Je torej nekaj percipiranega (zaznanega) in pripisanega: človek ni te ali te rase, ampak ga družba rasno označuje – *rasizira* (kot črno osebo, kot ameriško staroselko, kot nekoga iz Srednjega Vzhoda ...) in ga na tej podlagi tudi drugače obravnava. Tako kot starejša in bolj razširjena oznaka »nebeli oseba« (person of colour) se tudi izraz »rasizirana oseba« lahko nanaša na vse, ki niso etnično evropskega porekla oziroma jih večinska družba zaznava kot take. To pa govori tudi o dejstvu, da v evropski in ameriški rasni logiki »belost« sploh ni videna kot le še ena rasna kategorija med drugimi, ampak kot nevtralna, tako rekoč standardna oblika človeškosti, vse drugo pa kot izjema ali celo odklon od tega standarda.

In ravno zato, ker lahko izkušnja rasne označenosti in z njo povezane zgodovinske in sedanje diskriminacije in izključevanja tako močno zaznamuje življenja posameznikov in zgodovino celotnih skupnosti, ostajajo relevantne tudi identitetne oznake, kot so »črne/temnopolte Američanke/Britanke/Francozinje«. Ne govorijo samo o skupni (kolektivni) zgodovinski izkušnji zatiranja, temveč ravno toliko tudi o skupnih tradicijah odpora proti zatiranju, boja za družbeno pravičnost, pa o kulturnih in umetniških tradicijah, ki so se razvile na podlagi teh izkušenj in bojev, ter navsezadnje o ohranjanju zgodovinskega spomina. To je zelo pomemben moment romana *Vse se vrača*, saj protagonistka nasproti večinski družbi, ki jo potiska v drugorazreden položaj, svojo samozavest v veliki meri črpa iz zavedanja afroameriške politične in glasbene kulture. Ob branju se lahko lotimo izredno koristne vaje – sprotnega gugljanja imen, ki jih omenjata zlasti Starr in njen oče; lahko bi si naredili celo playlisto, ki bi se začela kar s Tupacom Shakurjem, po katerem se navdihuje izvirni naslov *The Hate U Give*.

Te identitetne oznake se v različnih družbah in jezikih razlikujejo, kakor se razlikujejo zgodovine afriških in drugih manjšinskih diaspor, spreminjajo pa se tudi v času. Izraz »afriške diaspore« označuje skupnosti ljudi afriškega ali delno afriškega porekla, ki živijo na drugih celinah. Afroameriške diaspore (tudi, vendar ne le v ZDA), ki so posledica suženjskega plantažnega sistema, so stare po več stoletij. V tem času so razvile lastne družbene strukture in močne, svojske kulturne tradicije ter za lastno rabo preoblikovale dominantne evropske jezike, ki so jim bili vsiljeni (angleščina, portugalsčina ...). Za primerjavo – afroslovenska diaspora se je začela oblikovati v času gibanja neuvrščenih, ko so v Jugoslavijo prihajali študirat mladi iz bratskih držav – je torej veliko mlajša, le nekaj generacij, povsem drugačni sta tudi njena pravna in politična zgodovina. Spet drugače, v nekdanjih kolonialnih maticah v Evropi, kot je Francija, gre pretežno za ljudi iz nekdanjih kolonialnih imperijev, bodisi naravnost s celine ali pa iz ameriških diaspor. (Kakopak pa je splošna zgodovina oseb afriškega porekla v Evropi stara toliko, kot so stari stiki med celinama – pomislimo le na kroženje prebivalcev rimskega imperija, ki je segal od Egipta do današnje severne Anglije.)

In seveda, tako kot pri vsaki drugi družbeni kategorizaciji tudi pri tem besedišču ni nikdar stoodstotnega soglasja, saj so manjšine, ki jih opredeljuje, vedno notranje zelo raznolike: po eni strani zato, ker to kategorijo družbene izkušnje prečijo še druge (spol, razred ...), po drugi seveda preprosto zato, ker smo kot posameznice med seboj različne. (Tu se omejujemo na zahodne družbe; to, kako percepcije rase strukturirajo globalna politična razmerja, je ogromno vprašanje, za katero tu ni prostora, se je pa nanj koristno spomniti, kadar beremo evropske in ameriške knjige, ki se dogajajo na »eksotičnih« lokacijah. Zelo koristno je s kritičnim očesom opazovati, kako so v njih opisani neevropski Drugi.)

V zadnjem času je zlasti v angleškem, pa tudi v francoskem govornem prostoru (znova) močna težnja po uporabi direktne identitetne oznake »črn«, prav zato, ker se je v preteklosti izkazalo, da izogibanje tej besedi le otežuje odkrito analizo in pogovor o še vedno prisotnih problemih oziroma lahko celo zbuja vtis (služi za izgovor?), da samega rasizma ni več. V različnih družbah je sicer stanje javne diskusije in (vselej začasnega) soglasja o najprimernejšem besedišču različno; različne so seveda tudi družbene zgodovine besed, kot so »black«, »POC« [person of color] ali »beseda na n« v angleščini ter »črn«, »temnopol« ali, recimo

temu, »beseda na z« v slovenščini. Stvar osnovne vljudnosti, zlasti kadar govorimo o manjšinah – pa ne le rasnih –, je, da upoštevamo *samooznake*: tiste trenutno prevladujoče (za skupnosti) oziroma osebne preference (za posamezne osebe): podobno, kot človeka kličemo po imenu, s katerim se nam predstavi, in ne po imenu, ki smo si ga zanj izmislili sami (še posebej, če nam je ravnokar povedal, da mu je tak vzdevek neprijeten). Pri tem sicer lahko – prav zaradi različnih družbenih zgodovín – še vedno nastanejo težave pri prevajanju, ki niso vedno rešljive brez ostanka. Kako bi se v slovenščini opredeljevala Starr, če bi govorila slovensko?

Drugo dobro vodilo je, da razmislimo, ali takšna oznaka v danem kontekstu sploh prinaša kakšno relevantno informacijo. Če govorimo o tem, kako Angie Thomas skozi zgodbo v svojem romanu na sijajen in obenem pregleden način obravnava položaj črnih Američank, to gotovo drži. Če pa bi denimo Starrina soigralka svoji prijateljici opisovala, kako sijajno Starr meče na koš, in pri tem posebej povedala, da je Starr temnopolta, bi ta omemba več povedala o soigralki: da se ji zdi pomembno, da je Starr drugačna od nje.

Če smo rekli, da nas socialna psihologija uči, da lahko tudi človek, ki zase iskreno verjame, da ni rasističen, ki celo zares noče biti rasističen, v praksi vseeno nehote deluje rasistično – ali to pomeni, da smo vsi obsojeni, da bomo na veke vekov rasisti? Seveda ne. Se je pa zato včasih treba dejavno potruditi. Tako kot s seksizmom in drugimi zakoreninjenimi sistemi kategoriziranja in hierarhiziranja ljudi je tudi pri rasizmu na osebni ravni pomembno ozaveščanje lastnih miselnih in vedenjskih avtomatizmov, na družbeni in institucionalni pa prevpraševanje ustaljenih ravnanj in njihovih posledic. To je lahko dokaj nelagoden proces, kar pa še ne pomeni, da je z njim kaj narobe: prav nasprotno, vrtanje po tem, kar se je zdelo samoumevno, prepoznavanje lastnih slepih peg in spreminjanje navad je po definiciji neudobno. Nelagodna je tudi izguba privilegija – nezasluzene izhodiščne prednosti, ki nam jo daje zgolj to, da smo določene barve polti, spola ipd. –, pa zato ne pomeni krivice: pomeni le korak k pravičnejšim razmerjem v družbi.

Zaradi tega nelagodja se ljudje na ta vprašanja pogosto odzivajo zelo burno. Rado se zgodi, da tak odziv preusmeri pozornost z resničnega družbenega problema – rasizma – na hipno osebno nelagodje osebe, opozorjene, da je morda rekla ali storila kaj problematičnega, lahko celo do te mere, da jo mora na koncu tarča rasizma še tolažiti. Takšen tip defenzivnega odzivanja je v ZDA dobil ime »belska preobčutljivost« oz. »krhkost«. ⁶ Gre za podoben mehanizem kot pri ponotranjenem seksizmu, kjer se opozorjeni namesto z razmislekom o lastnem ravnanju odzove defenzivno: moje ravnanje ne more biti seksistično, saj jaz vendar nisem seksist, kako mi morete to očitati. Ali, v našem primeru: to, kar sem rekla, ne more imeti rasističnega podtona, saj jaz vendar nisem rasistka. To je v bistvu mehanizem obrambe lastne samopodobe, ki pa je v takih primerih družbeno zelo problematičen in nam, če ga ne vzamemo v roke, preprečuje, da bi se razvijale kot posameznice in da bi se do drugih vedle s senzibilnostjo, ki si

6 Sijajno jo razgrne knjiga Robin DiAngelo *White Fragility: Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*.

jo pri tem paradokсно pripisujemo. Namesto tega se lahko odločimo morebitne kritike naših besed ali ravnanj z vidika te ali one družbeno deprivilegirane skupine jemati ne kot napad, ampak kot priložnost za razmislek in spremembo svojega ravnanja na boljše. To je zlasti pomembno za pedagoginje, ki delajo z otroki iz ranljivih manjšin. Pomaga, če res ponotranjimo, da ker rasistično vedenje ne izvira nujno iz slabih namenov, tudi povratna informacija, da smo naredili ali rekli nekaj problematičnega, ne pomeni očitka, da smo slab človek. Vseeno pa je to, kar smo naredili ali rekli, problematično, ker je del problematičnega družbenega vzorca – rasizma. (Včasih se v zvezi s tem navaja nekoliko šaljiva primerjava, primerna tudi za delo z otroki: če mi stopiš na nogo, me zaboli, pa če si to storila nalašč ali ne. Še sploh, če mi je pred tabo skočilo na nogo že deset drugih ljudi. Pravi odziv, če ob tem zavpijem »av«, je, da odmakneš svojo nogo, se opravičiš in poskrbiš, da se to ne bo ponovilo.) Pomaga tudi, če si pošteno priznamo: občutek zadrege ob spoznanju, da si ga v nečem polomila, je res neprijeten, vendar pa ni prav v ničemer primerljiv z bremenom vsakodnevne soočanja z »ekosistemi rasizma«, v katerih moraš drugim nenehno dokazovati in jih prepričevati o tem, kar bi morale biti samoumevno: da tvoje življenje, tvoja izkušnja, tvoj glas – štejejo.⁷

Zato, pravi Angela Davis, »v rasistični družbi ni dovolj, da smo nerasistični. Biti moramo antirasistični.« Prvi korak je spoznanje, da to, da sama ne vidim problemov z rasizmom v svoji družbi, to ne pomeni, da teh problemov ni – pomeni samo, da ne zadevajo neposredno mene. Drugi korak je, da se razgledamo in prisluhnemo; in nato, da smo odprte za povratne informacije in po potrebi spremenimo svoje ravnanje. Starrin fant Chris v romanu *Vse se vrača* je, z nekaj začetniškimi napakami vred (te so tako rekoč neizogibne), lep primer tega, kako biti dober antirasistični zaveznik.

Za začetek: kako biti antirasistične bralke? Vzemimo v roke knjige avtoric, kot je Angie Thomas, in pustimo, da nam razširijo predstave o svetu, v katerem živimo. V slovenščini se moramo zaenkrat zanašati na prevedene vire. Če ostanemo le pri leposlovju iz ZDA, na slovenskih knjižnih policah najdemo klasike 20. stoletja, kot so James Baldwin, Toni Morrison, Ralph Ellison, Alice Walker, Audre Lorde, pa tudi imena iz 21. stoletja, kot sta poleg naše pisateljice še Ta-Nehisi Coates in Colson Whitehead. In zakaj bi ostali le pri ZDA. Preberimo še *Amerikanko* Chimamande Ngozi Adichie, ki se pomika med Nigerijo, Veliko Britanijo in ZDA. Imeniten teoretski uvod ponuja že prej omenjena knjiga *Črna koža, bele maske* Frantza Fanona, zahtevnejšo, a izredno dragoceno sodobno filozofsko obravnavo, ki močno izhaja tudi iz Fanona, pa *Kritika črnskega uma* Achilla Mbembeja. Perspektive iz Velike Britanije v leposlovju in spominski literaturi prinaša Bernardine Evaristo. V slovenščini pa smo si doslej lahko ogledali sijajno, prav tako že prej omenjeno predstavo *Črna koža, bele maske* Maše Kagao Knez.

V vsakem primeru se pri branju držimo nekaj temeljnih načel. Prvič, da beremo odprto in si ne poskušamo za vsako ceno potrjevati tega, kar mislimo, da že vemo o izkušnjah, o katerih piše avtorica. Kajti z njenega družbenega položaja in perspektive, ki jo ta prinaša, so lahko stvari videti precej drugačne, kot

⁷ Frustracijo vsakodnevne spopadanja na ironičen način izraža naslov sijajne knjige britanske novinarke Reni Eddo-Lodge *Why I'm No Longer Talking To White People About Race* (*Zakaj se z belci ne pogovarjam več o temi rase*), ki seveda počne točno to, za kar v naslovu trdi, da ne počne.

jih vidimo s svojega. Drugič, da iz ene knjige ne posplošujemo preveč in si po prebrani zadnji strani ne mislimo, da zdaj vemo že vse o dani temi. Tako kot po branju, denimo, enega nemškega romana ne predpostavimo, da vemo že vse, kar je o izkušnji življenja v Nemčiji mogoče povedati. Tretjič: leposlovje ni dokumentarno gradivo, čeprav se lahko iz njega resnično ogromno naučimo. Roman je vedno najprej roman – se pravi, avtoričino osebno umetniško delo, ki nas povede v nek način gledanja in doživljanja sveta. Prava odlika leposlovja je, da nam omogoča, da se vživimo v življenja, ki so lahko tudi zelo drugačna od naših. To je obenem vaja v domišljiji in empatiji. Sčasoma bomo začeli zapažati stvari, ki jih prej nismo. Morda tudi pri sebi. To je dobro. To je znamenje, da branje deluje.

Podobna načela so uporabna tudi v vsakdanjem življenju; recimo pri pogovoru o knjigah, a tudi dosti širše. K temu se bomo še vrnili, najprej pa se razglejmo po svoji dosedaj nabrani pojmovni orodjarni, jo še malo dopolnimo, nato pa svoje razmišljanje razširimo še na obravnavanje različnih diskriminiranih družbenih skupin v Sloveniji.

Stereotip: vnaprejšnje mnenje, predpostavka ipd., ki temelji na pripadnosti osebe določeni družbeni skupini.

Predsodek: vnaprejšnje negativno mnenje ali sodba, ki temelji na stereotipu.

Rasa: ne obstaja kot biološko dejstvo, obstaja pa kot družbeno dejstvo. Proces rasnega označevanja in kategoriziranja oseb v družbi se imenuje rasizacija.

Rasizem: sistem družbenih neenakosti, ki temelji na rasni kategorizaciji in hierarhizaciji oseb. Tu smo se osredotočali na rasizem, ki v zahodnih družbah zadeva osebe afriškega ali delno afriškega porekla in ki ima lastno specifično zgodovino.

Oblike rasizma, ki se nanašajo npr. na osebe iz različnih delov Azije, z Bližnjega Vzhoda, na staroselce v Amerikah, v Avstraliji itd. imajo vsaka svojo zgodovino in posebnosti. Imajo tudi nekatere skupne točke. Med odpori proti njim se lahko vzpostavljajo zaveznitva, čeprav se to v praksi ne zgodi nujno.

Ponotranjeni rasizem: s socializacijo v večinski družbi privzete predstave te družbe o sebi kot rasizirani osebi, kot da so nekaj normalnega in samoumevnega. (Po podobni logiki: ponotranjeni seksizem.)

Antirasizem: namerno zavzeta drža nasprotovanja rasizmu v družbi, začenši z lastnim delovanjem. Ni stanje popolnosti, ampak dejaven proces učenja, tudi iz lastnih napak.

Diskriminirane družbene skupine: družbene skupine, ki so v neki družbi v slabšem položaju. To niso nujno manjšine; ženske, ki so tudi v naših družbah še vedno tarča določenih tipov diskriminacije, predstavljajo polovico prebivalstva. Diskriminirana je lahko tudi številčna večina – pomislimo na apartheidsko Južno-afriško republiko.

Soroden je pojem marginaliziranih družbenih skupin: to so tiste, ki se jih obravnava, kot da so nepomembne ali kot da sploh ne obstajajo.

Nasprotje diskriminirane družbene skupine je dominantna družbena skupina.

Manjšina: manjša družbena skupina, ki se od dominantne večinske družbe loči po rasni označenosti, etnični ali verski pripadnosti, spolni usmerjenosti ali identiteti itd.

Drugi (z veliko začetnico): kdor pripada nedominantni družbeni skupini in kot tak označen kot temeljno drugačen od »standarda«. Simone de Beauvoir je v knjigi *Drugi spol* argumentirala, da so ženske v družbi »Druge« – definirane glede na odmik od »moškega standarda«. Pojem se danes smiselno uporablja tudi v drugih kontekstih: tako Mbembe analizira predstave o Afričanu kot Drugem Evrope (rasizirani Drugi), v sodobnem črnem feminizmu pa lahko beremo analize o temnopolti ženski kot Drugi belke. Kajti tudi feminizem ni imun na rasizem, kot tudi antirasistični boji niso bili vedno imuni na seksizem.

Perspektivo, ki povezuje te različne boje za družbeno pravičnost, poudarja njihove skupne točke in upošteva medsebojno povezanost različnih osi zatiranja, imenujemo *medpresečno ali intersekcionalno*. (Teoretski pojem medpresečnosti kot orodje za družbeno analizo je uvedla ameriška pravnica in raziskovalka na področju rase in spola Kimberlé Crenshaw.)

Obravnavanje oseb kot Drugih v tem smislu imenujemo »drugačenje«. Kadar o drugih ljudeh razmišljamo z izhodišča, ki ga lahko povzamemo kot »oni niso kot mi« ali »vi ste taki in taki«, je to drugačenje. Tudi kadar po vsebini ni negativno, je način razčlovečenja Drugih, saj jim odreka osnovno človeško individualnost.

Osi zatiranja, diskriminacije: tiste osebne okoliščine, zaradi katerih je neka oseba v družbi na slabšem, naj gre za rasno ali etnično zaznamovanost, spol, spolno usmerjenost ali identiteto, hendikep ipd. Te dimenzije diskriminiranosti se lahko med seboj nerazvezljivo prepletajo, tako da jih ni mogoče obravnavati ločeno (primer: na temnopolte ženske rasizem drugače vpliva kot na temnopolte moške, seksizem pa drugače kot na bele ženske).

Kot torej vidimo, so pri različnih družbenih diskriminacijah dostikrat na delu podobni mehanizmi, zato lahko marsikaj od tega, česar nas učijo ameriške in zahodnoevropske antirasistične piske, smiselno uporabimo tudi drugje – pri čemer vendarle ne pozabimo, da ima vsaka diskriminirana skupina v vsaki družbi svojo konkretno zgodovino, vključno s svojo zgodovino odpora proti zatiranju, prizadevanja za priznanje lastnega obstoja, boja za pravice ...

Tudi v slovenske šole se danes pogosteje kot še pred eno generacijo vpisujejo otroci, ki jim na koži piše, da je kateri od njihovih staršev afriškega porekla – bodisi so tu rojeni, morda so že tretja generacija, morda so se priselili z družino, morda so posvojeni; ni važno. Tu so. Otroci kot vsaki drugi, ker pa je družba takšna, kakršna je, imajo v njej določene specifične izkušnje, ki jih morajo odrasli okrog njih znati zaznati, jim o njih prisluhniti in jim jih pomagati ustrezno sprocesirati in se odzivati nanje. (Kakšna je ta družba z vidika oseb delno afriškega porekla? V Sloveniji si radi čestitamo, da tu ni rasizma, a praktične izkušnje kažejo nasprotno. Drži, da je našo avtohtono tradicijo predsodkov, ki izrašča iz idej, ki so krožile po kolonialni Evropi skupaj s kolonialnimi dobrinami, nekaj časa blažilo sodelovanje v gibanju neuvršenih. Takrat, v sedemdesetih in osemdesetih letih, so tudi v Slovenijo prihajali študirat mladi iz bratskih držav in nekateri tu tudi ostali. Za njihove otroke in vnuke so stvari nekoliko drugačne. V zadnjih letih smo v medijih lahko spremljali, da se tudi k nam uvažajo ideje belskega suprematizma [večvrednosti] z one strani Atlantika.)

Z diskriminacijo pa se v tukajšnjem šolskem in širšem družbenem okolju srečujejo tudi druge skupine ljudi. Največja je gotovo tista, ki jo sestavljajo priseljenke

iz drugih držav nekdanje skupne domovine in njihove potomke. Toliko bolj, če se narodnostni pridružuje še verska razlika. Izreden vpogled v to temo ponujata pisateljica Selma Skenderović s knjigo kratke proze *Zakaj molčiš, Hava?*, z razrednega vidika pa Dijana Matković z esejskim romanom *Zakaj ne pišem*. Obe se ukvarjata tudi z izkušnjo svojih protagonistk v slovenskem šolskem sistemu. Zlasti Skenderović z literarnih gostovanj večkrat prinaša opise defenzivnih reakcij bralk, vključno s pedagoškimi delavkami, na njene zgodbe in pripovedi o lastnih izkušnjah, ki spominjajo na mehanizme zgoraj obravnavane krhkosti – morda bi ji lahko za to rabo rekli kar »krhkost dominantnih«, ki želijo avtorici dopovedati oziroma od nje slišati priznanje/»tolažbo« zase: da je samo preobčutljiva, da je stvari narobe vzela, da je pretiravala – v samozaščito pred tem, da bi si priznali, da morda v šoli v resnici ne ustvarjajo okolja, v katerem bi se manjšinske učenke počutile normalno, enakopravno sprejete. Vendar, kot že vemo, ni naloga nekdanje take učenke, da bi pedagoške delavke tolažila, da počnejo vse prav; lahko pa jim pokaže, kje se lahko izboljšajo. To je njeno darilo njim in učenkam, kot je bila nekoč sama.

Skenderović se v eni svojih zgodb loteva tudi vprašanja imena, ki protagonistko zaznamuje kot Drugo, kot tujko. To zgodbo lahko koristno primerjamo tudi z momenti v romanu *Vse se vrača*, ki se vrtijo okrog imen, ali pa s tistimi v mladinskem romanu Elizabeth Acevedo, ki je v času pisanja še v prevajanju in nosi delovni naslov *Pesnica X* (v izvirniku *The Poet X*): kaj je v nekem okolju »normalno« ime, kaj je čudno ime? Kdo to določa, po kakšnih merilih? Osebo ime kot vez z nečim, kar je za njegovo nosilko (in verjetno njene starše) pomenljivo, pomembno, in hkrati kot nekaj, česar večinska družba presoja negativno – kot čudno, nerazumljivo, smešno, neizgovorljivo ali enostavno odveč in kot nekaj, kar je treba zamenjati z bolj domačim označevalcem – je tema, ki se večkrat pojavlja pri migrantskih in drugih manjšinskih avtoricah. Tudi tak odnos do osebnega imena je način drugačenja, ki je lahko zelo boleče. Zato je toliko pomembnejše, da se potrudimo imena zapomniti, jih prav izgovarjati in jih ne komentirati, češ da so čudna, nenavadna, težavna.

Če sem že omenila migrantske avtorice: ste opazili, da se beseda »migranti«, ki je postala še en označevalec nezaželenosti, v slovenščini praviloma nanaša samo na osebe iz določenih regij sveta? Očitno je, da na tihem ločujemo med bolj in manj zaželenimi priseljenci, in to ne na podlagi njihovih osebnih lastnosti, temveč zgolj na podlagi geografskega izvora in svojih predpostavk o njem. Tudi samo znanje ali neznanje slovenščine dojemamo drugače, če gre za osebo, priseljeno npr. iz ZDA, ali tako iz Bližnjega Vzhoda (pa četudi ravno tako govori angleško in se torej lahko vsaj za silo sporazumemo). Pri dvojezičnih otrocih pogosto spregledujemo znanje še enega jezika kot pomembno kompetenco, če njihov drugi (oziroma prvi) jezik ni eden teh, ki so kot tuji jeziki vključeni v naš šolski sistem, ampak npr. bošnjaščina, albanščina ali tudi tako velik svetovni jezik, kot je arabščina.

Ko smo že pri arabščini, recimo še besedo o islamofobiji; ta sicer ne leti samo na govorke arabščine, se pa rada tesno povezuje z odklonilnim odnosom do tega jezika. To nam lepo ponazarja, kako zelo neprefinjene so družbene kategorizacije Drugih, ki so osnova za zavračanje in diskriminacijo. Ne le, da naše zahodne družbe rade mečejo vse muslimanke v isti koš, ob popolnem nepoznavanju islama in njegove notranje raznolikosti (kaj šele dejstva, da lahko vsako vero posameznica razume in prakticira po svoje); svojo predstavo in pričakovanja o islamu projici-

rajo celo na ljudi, ki z islamom nimajo ničesar. Tako so lahko tarča islamofobije tudi arabsko govoreče kristjanke in ateistke. Islamofobija se lepi tudi na stereotype o videzu: sprožijo jo lahko pokriti lasje pri ženskah ali pa le določen ten polti; tako je islamofobne napade v Evropi doživel moj znanec, do vseh religij kritičen ateist iz hindujske družine, zgolj zaradi svoje rjave polti in črnih las. Slednje ponazarja tudi, da se v resnici nima velikega smisla zapletati v vprašanja točnih razmejitev med rasizmi kot takimi in različnimi ksenofobijami; v vsakem primeru gre za to, da dana družba v nekem trenutku določene skupine kolektivno etiketira in diskriminira zaradi pripisane drugosti, katere označevalec je bolj ali manj opazen na prvi pogled (videz, ime, jezik, ki ga nekdo govori). Ne glede na to, na čem so utemeljene te kategorije drugačenja, postanejo družbena realnost z močjo nad življenji svojih tarč.

Še ena taka manjšina, mimo katere v Sloveniji ne moremo, so Romi. Sama poznam vsaj en primer osebe, ki je bila med šolanjem deležna toliko odkrite diskriminacije zaradi svojega imena, češ da iz nje ne bo nikoli nič, da si ga je spremenila. Ko govorimo o rasizmu, moramo nujno razmišljati tudi o svojem odnosu do romske manjšine. Morda ob tej izjavi v sebi začutite začetek reakcije »že, ampak oni ...«. To pomeni, da bi bilo priporočljivo prebrati kaj o zgodovini Romov v Evropi (vključno z zgodovino tega, kako so države pravno urejale njihov status) in nato še enkrat razmisliti o posledicah dolgotrajne družbene marginalizacije. Morda skozi besede aktivistke gibanja Življenja temnopoltih štejejo v ZDA, ki je komentirala: »Očitajo nam, da kršimo družbeno pogodbo. A za nas ta ni nikoli veljala.« V osnovi je namreč reakcija »že, ampak oni so taki in taki« zelo podobna temu, kako se druge zahodne družbe odzivajo na svoje rasizirane manjšine. Situacije v drugih družbah je dostikrat lažje jasno uzreti kot problematične, ker vanje nismo vpleteni, zato obenem ponujajo tudi koristen miselni ovinek na poti do ozaveščanja lastnih, »avtohtonih« slepih peg. Slepno pego ima glede Romov tudi slovenska literatura, vključno z otroško in mladinsko, v kateri so zelo malo vidni.⁸ Pa bi se imele tudi romske mlade bralke pravico ugledati v teh zgodbah v vsej kompleksnosti in raznolikosti svojih izkušenj – ne le v občasnih medijskih zapisih, ki jih reducirajo na problem.

Kako torej, se sprašujete, naj antirasizem (in boj proti povezanim diskriminacijam) udejanjam v delu z mladimi bralkami – z mladimi nasploh?

Začne se z odpiranjem prostora za besedo in poslušanje. Pomembno je, da resno jemljemo doživeto izkušnjo ljudi, ki izhajajo z drugačnih družbenih položajev od nas, in njihovo perspektivo, ki jim jo tak položaj prinaša. Izhajamo iz vodila: če sami nekega problema v družbi ne vidimo, to ne pomeni nujno, da ne obstaja, ampak lahko pomeni samo, da za nas ni problem. Vseeno pa sodoloča družbo, v kateri živimo.

8 Na tem mestu opozarjamo na nekaj kakovostnih in široko dostopnih mladinskih del, ki odpirajo to tematiko: Janja Vidmar: *Kebarie*, Miš Založba, 2010; *Kako so nastale gosli*, ilustrirala Suzi Bricelj, Mladinska knjiga, 2006; med prevedenimi literarnimi deli omenimo Xavier-Laurent Petit: *Mevedarjev sin*, Miš Založba, 2023. (op. ur.)

Pri tem ne predpostavljamo in ne posplošujemo. Ohranjamo v mislih, da so tudi stereotipi, ki so po vsebini pozitivni, vseeno škodljivi, ker jih nalagamo na posameznico kot vnaprejšnji interpretativni okvir (primeri: »oni« imajo ples v krvi; »taki, kot si ti« so odlični športniki; »oni« so dobri v matematiki ...). Naj bo posameznica najprej posameznica. To pomeni, da ne predpostavljamo ne njenih zanimanj, zmožnosti, osebnostnih lastnosti, niti tega, kako razmišlja o lastni manjšinskosti.

Neposploševanje pomeni tudi, da sogovornice ne obravnavamo kot zastopnice celotne manjšine, kar je le druga, četudi morda dobrohotna različica drugačenja. Še zlasti je v to vlogo ne silimo in od nje ne zahtevamo izrekovanja o s tem povezanih vprašanjih, če tega sama ne želi – in še zlasti ne javno, npr. pred celim razredom; nihče ni drugim dolžan biti hodeča lekcija iz svoje kulture ali iz izkušnje manjšinskosti. Nenehno pojasnjevanje o teh temah je lahko zelo stresno in naporno, tudi če vprašanja izvirajo iz pristne radovednosti – sploh če se je ta oseba v preteklosti večkrat srečevala z negativnimi in defenzivnimi odzivi na svojo perspektivo. (Pristna radovednost se lahko dandanes o marsičem pouči na medmrežju in s tem sogovornici olajša »breme zastopanja«, kot temu pravijo aktivistke.) Omogočimo pa, da deli svoje izkušnje in misli in jo pri tem vzamemo resno. Če ta pogovor steče, ga lahko razširimo tudi na to, kar ve o drugih, ki so podobno manjšinsko zaznamovani – od svoje družine do informacij s spleta. Pogovor o knjigah (pa tudi filmih ipd.) je lahko pri tem odličen katalizator.

Pri tem pazimo tudi na to, kako se izražamo. Morda že drži, da beseda ni konj, brcne pa vseeno. Besede, ki smo jih vajeni izpred desetletij in s katerimi morda ne mislimo nič slabega, imajo lahko danes drugačen prizvok, kot jim ga želimo dati. Zato smo pozorni na sodobno rabo in še posebej na samoopredeljevanje; pomagamo si s tem, kako o manjšinskih temah pišejo ustrezne zagovorniške organizacije, aktivistke ipd. Seveda, tudi če sledimo trenutnim dobrim praksam, ima lahko naša sogovornica osebno drugačne preference. Če nam torej pove, da raje vidi, da je ne označujemo kot x, rečemo oprost, hvala za opozorilo, in to v prihodnje upoštevamo. Poleg konkretnih poimenovanj določenih skupin ljudi pazimo tudi na splošno izrazje. Dober primer je beseda »pleme«, ki v antropološki rabi poimenuje tip družbene organizacije; kadar pa jo v govoru o drugih celinah – še posebej rada se prikrade v govor o Afriki – uporabimo namesto besed »ljudstvo«, »kultura«, »družba«, njihove prebivalce s tem že drugačimo kot »primitivne« (še ena beseda, ki se ji raje izognemo, razen če z njo označujemo zagrizene ksenofobe). Tudi s tem se vzpostavlja varen okvir za vključujoč pogovor in medsebojno učenje.

Razidem in drugi tipi diskriminacij niso problem le za tiste deprivilegirane članice družbe, na katere se neposredno nanašajo; so problem celotne družbe. Tako jih je treba tudi obravnavati, saj nismo zares enakopravni, dokler nismo enako-pravni vsi. Zato je na vprašanje, kdo naj se o teh problemih izreka, moj odgovor vedno dvojen: za to smo *odgovorni* vsi in vedno. Prvenstveno *pravico* do besede – in do tega, da jim prisluhnemo in potem tudi ustrezno ukrepamo – pa imajo tu tisti, ki jih diskriminacija še posebej zadeva.

Zato namesto sklepa vabilo k nadaljnjemu branju v dveh jezikih. Slovenska besedila so z dvema izjemama bodisi prevodi bodisi se, tako kot pričujoči članek, napajajo iz del avtoric, ki so o vprašanih rasizma pisale iz prve roke; angleška so primarni viri.⁹

Nadaljnje branje v slovenščini:

Maša Kagao Knez: »Črna koža, bele maske«. *Sigledal.org*, 6. 3. 2021.

Katja Zakrajšek: »Razdrugačena drugost«. *Poiesis.si*, 20. 12. 2022.

Bernardine Evaristo: *Manifest*. Prev. Katja Zakrajšek. Ljubljana: Beletrina, 2023.

Selma Skenderović: *Zakaj molčiš, Hava?* Ljubljana: JSKD, 2021.

Franz Fanon: *Črna koža, bele maske*. Prev. Ana Monika Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016.

Bernardine Evaristo: *Dekle, ženska, druga_i*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.

Katja Zakrajšek: »O ženskah in drugih drugih«. Spremnna beseda k Evaristo: *Dekle, ženska, druga_i*.

Ta-Nehisi Coates: *Med svetom in mano*. Prev. Petra Meterc. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.

Petra Meterc: »Ker mislimo, da smo belci«. Spremnna beseda k Coates: *Med svetom in mano*.

Katja Zakrajšek: »Literarno prevajanje in družbena razmerja moči in vidnosti: primer Gorman/Rijneveld«. *Jezikovni-poklici.si*, 8. 3. 2021.

Nadaljnje branje v angleščini:

Reni Eddo-Lodge: *Why I'm no Longer Talking To White People About Race*. Bloomsbury, 2017.

Ijeoma Oluo: *So You Want to Talk About Race*. Seal Press, 2018.

Robin DiAngelo: *White Fragility: Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*. Beacon Press, 2018.

9 Katja Zakrajšek je literarna komparativistka in prevajalka. Posebej se posveča prevodno manj zastopanim literarnim tradicijam in prostorom, s čimer izgrajuje drugačen, bolj razrediščen kanon svetovne literature. Prevaja predvsem sodobna literarna besedila iz francoskega, angleškega in portugalskega jezika (Francija, Senegal, Kongo, Mavricij, Združene države Amerike, Brazilija in Velika Britanija). Na Francoskem večeru festivala Prevodni Pranger, ki je analiziral roman Clémentine Beauvassis *#3špeh-bombe*, s katerim je bila prevajalka uvrščena na IBBY častno listino 2022, je Varja Balžalorsky Antić poudarila: »Katja je izoblikovala svojo interno politiko prevajanja in je zgled osveščene prevajalke. Izbira knjige, ki prihajajo iz marginaliziranih, obrobni območij in tako pomembno bogati naše kulturno okolje. Daleč od tega, da gre zgolj in samo za leposlovna dela, temveč nam z izbiro svojih prevodov in prevajalskimi rešitvami ves čas kaže tudi, kaj je dejansko politika literature in kaj je politika prevajanja. Nekaj o tem je tudi sama pisala, tako da bi tiste, ki vas to zanima, malo usmerila na te njene prevodoslovne tekste, kjer se s tem ukvarja. Če povzamem njeno misel: prevajanje ni neko nonšalantno in naivno medkulturno posredovanje. Razkriti mora nesimetrijo razmerij moči, ki se skrivajo v izvornih tekstih.« (Prevodni Pranger, Francoski večer. *Otrok in knjiga*, let. 50, št. 116, str. 111.) Katja Zakrajšek je leta 2008 za prevod *Knjige soli* Monique Truong prejela nagrado Radojke Vrančič, za prevode Warsan Shire leta 2017 lirikonov zlat in za prevod romana Bernardine Evaristo *Dekle, ženska, druga_i* leta 2022 Sovretovo nagrado. (op. ur.)